

Bortenfor dødsdriften

Kari Høydahl

psykolog i privatpraksis og psykoanalytiker.

kari.hoydahl@gmail.com

Når dagens psykoanalytikere søker å forstå destruktiv atferd, legger de mer vekt på pasientens relasjonelle erfaringer enn biologiske, medfødte drifter. Kan Freuds dødsdrift forkastes en gang for alle?

Petter¹ forsøkte jevnlig å ta livet sitt. Når han fortalte om dette i behandlingen, uttrykte han tydelig skadefryd over hva han utsatte sine næreste for av skrekk og angst. Han ville straffe faren og moren ved nesten å ta livet sitt. Men han ville ikke fullbyrde selvmordet. Han holdt seg i live, men spilte russisk rullett med livet sitt. Foreldrene hadde ødelagt ham, og de skulle svi for det. Situasjonen virket fastlåst, Petter var i ferd med helt å ødelegge sitt liv. Han risikerte å miste sitt liv i utageringen overfor foreldrene, og all hans energi gikk til dette.

Destruktivitet ødelegger. Den destruktiviteten som opptar oss, er den som virker ødeleggende på det som betyr noe for oss. Begrepet destruktivitet har altså en moralsk kjerne. «Destruktivitet» er derfor ikke først og fremst et psykologisk begrep. Ikke desto mindre interesserer det destruktive oss som psykologer. Vi møter den overalt – i pasienter med spiseforstyrrelser, hos dem som skader seg selv, i familier med omsorgssvikt, i stoff- og alkoholmisbruk.

Vi finner neppe enkle, oversiktlige eller endegyldige svar på hvorfor noen handler på måter som blir ødeleggende for dem og deres nærmeste. Til det er menneskelig destruktivitet for mangfoldig, og situasjonene den opptrer i, altfor ulike.

Menneskets destruktivitet opptrer kanskje i sin mest rendyrkede og urovekkende form i terror og krig. Slike handlinger er resultat av tette og komplekse interaksjoner mellom individuell psykologi, ideologi, samfunnsforhold, politikk og religion. Vi har riktignok faglitteratur som tilbyr interessante beskrivelser av samspillet mellom ideologi, samfunnsforhold, politikk og individuell forståelse i en psykoanalytisk referanseramme (se f.eks. Gullestad 2013, Varvin 2005). Men krig og terror er former for menneskelig destruktivitet som krever mer sammensatte forklaringsmåter enn hva psykologisk teori alene, også den psykoanalytiske, kan håpe å romme. Vi må lete i andre disipliner enn psykologien for å forstå mer av disse mekanismene.

I dette fagessayet vil jeg utforske destruktivitet slik den kan komme til uttrykk i den enkeltes liv, og slik vi møter den i klinisk praksis. En del destruktive handlinger er forholdsvis lette å forstå. Psykoanalysen har imidlertid først og fremst interessert seg for destruktivitet som i utgangspunktet virker særlig uforståelig og irrasjonell: Handlinger – innover eller utover – som vi ikke ser ut til å ville ønske, men som vi likevel begår – selv om de skader oss selv eller andre vi ikke egentlig ønsker å skade.

Jeg vil knytte destruktivitet til Freuds opprinnelige teori om en biologisk basert dødsdrift. Jeg vil også knytte an til den postkleinianske forståelsen av dødsdriften som en psykisk kraft, utvalgte bidrag fra André Green, samt en objektrelasjonsorientert forståelse av fenomenet. I dette viser jeg hvordan man i psykoanalysen har beveget seg fra en biologisk, driftsbasert forståelse til dagens mer psykologiske og relasjonelt forankrede forståelse av destruktivitet.

¹. Det kliniske eksempelet er anonymisert. Det vil bli drøftet senere i essayet.

Tilliggende begreper

I møte med menneskets destruktivitet dukker samtidig nærmest unngåelig også begrepet *ondskap* opp. Destruktivitet og ondskap opptrer ofte sammen. Men de er likevel ikke nødvendigvis uttrykk for det samme. Destruktive handlinger kan for eksempel skje uten at de har rot i noe villet ondt mot en selv eller andre. Et eksempel er når mor og far ut fra egne begrensninger utøver omsorgssvikt overfor sitt barn.

Destruktive handlinger og *aggresjon* er også ofte forbundet med hverandre, selv om vi også her kan tenke oss at destruktive handlinger kan drives frem uten aggresjon, og aggresjon forekomme uten at den fører til destruksjon, for eksempel som adekvat selvhevdelse i en diskusjon. Det er derfor problematisk å forsøke å skille disse begrepene og fenomenene de skal betegne. De er overlappende, men ikke sammenfallende.

Destruktivitet henger også sammen med filosofiske og eksistensielle spørsmål som ondskapens problem og viljens svakhet – *akrasia*. Hva er det som gjør at vi kan se og forstå hva som er rett, og ville gjøre det, men likevel gjør det motsatte? Slike utfordrende og interessante tilgrensende problemstillinger må jeg stort sett la ligge i dette essayet, men vender så vidt tilbake til dem i min avsluttende drøftelse.

Dødsdriften – forsøk på å forklare det uforklarlige

Flere har hevdet at Freud lenge overså menneskets aggresjon og destruktivitet (Fromm, 1973). Men allerede i analysen av *Lille Hans* (Freud, 1909/1955) mente Freud at det måtte eksistere et spesielt *aggressivt instinkt* som forklarte aggressive impulser og handlinger, og som virket sammen med instinktet for selvoppretholdelse og de seksuelle instinktene (Laplanche & Pontalis, 1973). Freud innlemmet imidlertid ikke aggresjon i sin teori om psyken før *Hinsides lystprinsippet* (Freud, 1920/1955). Før dette mente han at det var impulser og lyster fra *livsdriften*[2], som også omfattet de seksuelle driftene, i samspill med selvoppholdelsesdriften, som lå til grunn for menneskets psyke. Disse impulsene var komplekse og imperative og utfordret mennesket.

Utgangspunkt for endringen i driftsteorien var at Freud og hans kolleger erfarte at pasienter oppførte seg på måter som var vanskelig, kanskje umulig, å forklare innenfor det teoretiske rammeverket som de til da hadde utviklet (Segal, 1993). Selv om pasientene kom for å bli fri for sine symptomer, fremstod det som de ønsket det motsatte. De kunne tvangsmessig gjenta traumatiske opplevelser, selv om dette medførte stor psykisk smerte, og de kunne leve ut selvødeleggende masochistiske eller sadistiske impulser. Freud erfarte også at depressive pasienter om og om igjen kunne utsette seg for helt uforholdsmessige og psykologisk svært smertefulle selvangrep. Traumatiserte pasienter gjentok de voldsomme traumatiske hendelsene i drømmene, noe som stred imot Freuds teori om at drømmen er uttrykk for ønskeoppfyllelse.

Pasientene syntes i alt dette å være drevet av en *repetisjonstvang* som virket motsatt behovet for å oppleve velvære og behag. Disse menneskelige tendensene passet simpelthen ikke inn i Freuds *lyst-/ulyst-prinsipp*[3]: at den grunnleggende drivkraft hos mennesket er søken etter behagelige opplevelser og å unngå å oppleve ubehag.

I sin søken etter å forklare disse fenomenene utviklet Freud så teorien om at sinnet er styrt av en mer grunnleggende konflikt enn lyst-/ulyst-prinsippet og repetisjonstvangen, nemlig en konflikt mellom livsdriften og dødsdriften (1920/1955). Freud tenkte at det var naturlig å forstå sinnet som drevet av dynamisk motstridende krefter som skaper psykiske spenninger. Hvis dødsdriften er

sterkere enn livsdriften, vil de destruktive sidene av sinnet dominere. Hvis livsdriften er sterkere, vil de destruktive tendenser bli nøytralisert.

Utviklingen av dødsdriftbegrepet kan spores langt tilbake i Freuds tidligere verker. Men det var i *Hinsides lystprinsippet* han først kalte denne kraften i mennesket for dødsdrift og prøvde å bygge den inn i sin teori om sinnet. Her skildrer Freud den paradoksale nytelsen som enkelte opplever i «negasjonen av alle begjær/ønsker». Dødsdriften beskriver han som en stille trekk-kraft i sinnet som har som funksjon å redusere og «to keep constant or to remove internal tension due to stimuli...» (Freud, 1920/1955, s 55–56). Det skapes en tilstand i psyken preget av fravær av spenning, apati og energi: kalt psykens nirvana prisipp. Vi vil senere se at Freuds beskrivelse av denne funksjonen i psyken kan oppfattes som en spenningsreducerende mekanisme, men at den også kan ha en ødeleggende virkning.

Dødsdriften kan minne oss på at det er en rest tilbake som miljøet kan aktivere, men kanskje ikke fullt ut forklare

Mange har oppfattet tankene i *Hinsides lystprinsippet* som vage og forvirrende, og funnet det utfordrende å få en god forståelse av hva Freud egentlig mente med dødsdriften (Høydahl, 2012; Land, 1991). Land (1991) har gått dyp inn i tekstene der Freud drøfter begrepet dødsdrift, og konkluderer med at det er flere måter å tolke det på.

I en senere tekst, *Ubehaget i kulturen* (1930/1964), forstår Freud dødsdriften som menneskets aggresjon og iboende destruktive kraft, som ikke kan betegnes som «en stillestående trekk-kraft»:

Men menneskets naturlige aggressive instinkt, fiendtligheten som alle har mot alle og alle mot hverandre, motsetter seg dette programmet fra sivilisasjonen. Dette aggressive instinkt er derivatet og hovedrepresentanten for dødsinstinktet som vi har funnet ved siden av Eros og som deler verdensherredømme med det (Freud, 1930/1964, s. 122, min oversettelse).

Freuds begrep om dødsdriften fremstår altså som uklart. Det kan både forstås som noe som retter seg *innover* og *utover*. Men det var særlig med utgangspunkt i det som fungerte selvdestruktivt for personen, det *innoverrettede*, at dødsdriftbegrepet fikk sin plass i Freuds teori. Freud mente uansett at dødsdriften var en helt grunnleggende og medfødt drivkraft i alle mennesker. Når den ikke alltid medførte at vi blir destruktive, måtte det skyldes at vi også hadde andre drivkrefter som trakk oss i mer konstruktiv retning, og dessuten instanser i psyken som holdt den i sjakk.

Melanie Klein og postkleinianerne

Melanie Klein var en av de første psykoanalytikerne som arbeidet systematisk med mindreårige barn. I likhet med alle som arbeider med barn, erfarte hun at enkelte barn og unge kunne fremvise til dels påfallende og uforståelige destruktive impulser. I sine tidlige arbeider forklarte ikke Klein disse impulsene ved hjelp av Freuds dødsdrift, men beskrev det hun observerte mer fenomenært (Frank, 2015, s. 430). Et eksempel er fra en barneanalyse av 6 år gamle Erna. Klein beskriver hvordan Erna i leketerapi tegnet hekser, som hun så kunne la bli forvandlet til gode prinsesser, som igjen endret seg tilbake til hekser. I sin lek skapte Erna om og om igjen stygge og heslige figurer som så ble skapt om til vakre, og vakre til stygge. Det var som Erna i sin lek forsøkte å smelte sammen to deler av

denne figuren, mente Klein og tolket det som at barnet forsøkte å forene motstridende deler av sin personlighet.

Klein mente heksen og lignende figurer måtte representere «det onde prinsipp»² i psyken, og tolket splittingen i Ernas lek som noe barnet gjorde for å beskytte seg mot dette fenomenet. Eventyr om den onde stemoren og den magiske gode moren opptrer også i en verden som barn umiddelbart aksepterer som sann, fordi den svarer til et indre ubevisst univers i barnet som inneholder det gode og onde (Caper, 1988, s. 104).

Senere kalte Klein «det onde prinsipp» for dødsdrift. Og hun oppfattet det preødipale arkaisk strenge overjeget hun observerte i barn, som et uttrykk for denne dødsdriften. Overjeget i små barn beskrev hun som «noe som vokser ut av svært intense destruktive instinkter» (Klein, 1933/1998, s. 250). I Kleins tenkning ble dermed livsdriften og dødsdriften to helt grunnleggende og autonome krefter i psyken. Det er dominans av den ene eller den andre av disse fundamentale driftene som avgjør om personen lever destruktivt eller mer livsbefordrende (Klein, 1933; Segal, 1993; Weininger, 1996).

I Kleins teori om dødsdriften har *misunnelse* en sentral plass. Hun beskriver hvordan for eksempel pasienter med schizofreni har en sentral fantasi om å gå inn i et *godt objekt* og ødelegge det og alt det inneholder. Hun tolker dette som uttrykk for en dyp misunnelse som står i allianse med og er uttrykk for dødsdrift (Hinshelwood, 1989). Klein betraktet denne ødeleggende misunnelsen som noe opprinnelig i oss. Hun beskrev det som en ubalanse i barnets system av projeksjoner og introjeksjoner, en forvirring i barnet. Misunnelse er en tendens i oss til å etablere fiendtlighet til et godt objekt (f.eks. mor). Det blir som den som tilfredsstillter oss med det gode, ved et uhell blir angrepet, nettopp fordi det er godt.

Flere har kritisert Kleins tenkning, og den er i dag videreutviklet på ulike måter – også når det gjelder forståelse av dødsdrift. Felles for de fleste er at de har løsnet begrepet fra den *biologiske* tilnærmingen som var sentral i Freuds innledende fremstilling i *Hinsides lystprinsippet*, og nå beskriver dødsdriften primært i *psykologiske* termer. Ifølge den britiske psykoanalytikeren David Bell (2015) kan en skille mellom tre modeller av dødsdriften innen nyere kleiniansk tenkning, som kan ses som adskilte, men også som noe overlappende:

Modell 1: Driften som har som mål å ødelegge liv og alt som er knyttet til det å leve. Dødsdriften kan manifestere seg som *voldelige destruktive* handlinger *utad*, men vel så mye i utslettelse av *indre* fenomener, som ødeleggelse av evnen til å tenke og evnen til å persipere. Dødsdriften kan vekkes til live når en opplever godhet hos andre, som gjør at en blir bevisst egen tilkortkommenhet. Å ødelegge gir en umiddelbar tilfredsstillelse, som ofte tolkes som uttrykk for dyp misunnelse. Misunnelse regnes som sentral innen kleiniansk teori, og som uttrykk for dødsdrift.

Modell 2: Denne modellen vektlegger også dødsdriftens tilintetgjørelse av selvet og objektet, men fremstår ellers annerledes enn modell 1. Den forstår dødsdriften som en slags *forførende lokking* inn i en verden av «*ikke-tenkning*». Det dreier seg om en slags neddempet tilstand av å være levende død – det Freud beskrev som «Nirvana-tilstand» eller *dødgjørende passivitet*.

Modell 3 beskriver på samme måte som modell 2 personens forsøk på å dødgjøre og hindre utvikling, ved å opprettholde en slags paralyse. Den er ikke et ønske om å ødelegge, men heller *forhindring endring*. Dødsdriften manifesterer seg i *sadistisk kontroll av objektene*. Den forhindrer dermed bevegelse og endring, noe som er assosiert med en spesiell form for nytelse. Fenomener beskrevet som negativ terapeutisk reaksjon kan plasseres under denne modellen.

2. «the evil principle»

Bell kaller disse destruktive handlingene for *hendelser* eller *prosesser*. Noen er mer tydelige og voldsomme, mens andre foregår i det stille. Vi ser at aspekter av Freuds dødsdriftbegrep opptrer i flere av disse tre modellene. Det er særlig det selvdestruktive denne tenkningen retter seg mot. Postkleinianerne beskriver i dette nokså fenomennært hvordan dødsdriften kommer til uttrykk. Felles for Klein og postkleinianerne er at de betrakter dødsdriften som en *medfødt kraft* som trekker i retning destruktivitet og aggresjon, og der det er omsorgspersonenes respons på barnets behov, og barnets subjektive opplevelser, som avgjør om barnet senere i livet blir dominert av destruktivitetens prosesser.

Dødsdrift – «the work of the Negative»

Den franske psykoanalytiker André Green har arbeidet med å videreutvikle hvordan vi kan forstå den innoverrettede destruktiviteten (1999). Green bygger også på Freud, men videreutvikler forståelsen av dødsdriften. Green minner oss om at dødsdriften må forstås i forhold til livsdriften. Han tar derfor utgangspunkt i kvaliteter knyttet til Freuds livsdriftbegrep. Gjennom den søker vi å fullbyrde lyst, knytte oss til andre mennesker, skape mening og sammenheng. Livsdriften karakteriseres av det Freud kalte «binding», mens dødsdriftens funksjon karakteriseres ved «unbinding», som blir et vrengebilde av livsdriften.

Dødsdriftbegrepet har altså generert opphetede diskusjoner for og imot, men også ført til en stor mengde publikasjoner og videreutvikling av mer grunnleggende forståelse og tenkning

Green bruker dødsdriften som en samlebetegnelse på psykiske prosesser i oss som bidrar til oppløsning – frakobling i relasjoner, frakobling fra oss selv, og fragmentering av våre opplevelser – for å slippe å kjenne og se det vi ikke holder ut. På denne måten kan vi oppnå *indre ro*. Ser vi tilbake på Freuds definisjon av dødsdriften, som «En stillestående trekk-kraft, alltid tilstede, mot en sinnstilstand som tilnærmer seg fravær av spenning, treghet, sinnstomhet ...», er det nettopp denne siden ved dødsdriften Green eksemplifiserer, og vi finner dette perspektivet også i aspekter av postkleinianernes beskrivelser. Han kaller denne psykiske prosessen «fraobjektivering gjennom frabinding» (1999, s. 85). Green innfører begrepet «det negative», som omfatter dødsdriften. I boken *The Work of the Negative* (1999) gir Green konkrete eksempler på hvordan det «negative» kommer til uttrykk gjennom psykiske forsvarsmåter: fortrenning, negasjoner, benektning osv. – for å eliminere det uutholdelige, men som samtidig fordreier og ødelegger virkeligheten. I sin mest radikale effekt kan vi møte «det negative» i mennesker som nekter seg all tilfredsstillelse, også i relasjoner, slik at all relasjonell kontakt ødelegges. I behandlinger kan dette gi seg uttrykk i overføringen ved primitiv sadomasochisme: Pasienten gjør alt for å ødelegge det gode ved behandleren og greier ikke å etablere en virkelighetsnær relasjon.

André Green betrakter dødsdriften som en opprinnelig kraft i oss, men der barnets opplevelse av omsorgen avgjør om de psykiske prosessene som rommes av «det negative», vil dominere personen. Vi kan her se at dødsdriften, for Green «det negative», beskrives nær det klinisk observerbare. Oppsummert beskriver Green hvordan en indre bevegelse i sinnet støter bort objektet. Det negative er altså en bevegelse i sinnet der helhet, mening og tilknytning til andre blir erstattet av fragmentering, tap av mening og frakobling fra andre.

Alle teoretikerne jeg har tatt for meg så langt, tok Freuds dødsdriftbegrep inn i sin forståelse av kilden til destruktivitet. Det har imidlertid også skjedd endringer og videreutviklinger i deler av psykoanalytisk teori, med mer omfattende følger for forståelsen av destruktivitet.

Fra dødsdrift til objektreelasjoner

Tidlig i 1940-årene hadde den Britiske psykoanalytiske foreningen splittet seg i tre grupper: de som støttet Melanie Kleins teorier, de som tenkte mer i de tradisjonelle freudianske begrepene med Anna Freud i spissen, og de som kalte seg «independent» eller «middle group».

Denne siste gruppen, der de mest sentrale var Fairbairn, Winnicott, Balint, Bowlby og Guntrip, videreutviklet Kleins objektreasjonsteori. De var imidlertid samtidig alle uenige med Klein i at barnets aggresjon og destruktivitet hadde sin opprinnelse i en medfødt dødsdrift. I stedet mente det at barn umiddelbart søker mot å oppnå god og trygg kontakt med omsorgspersonene. Det var inadekvat omsorg som hindret stabilitet og førte til forstyrrelse i utviklingen. Miljøet fikk dermed en fremskutt plass i forklaring av ødeleggelse innover mot selvet eller utover mot andre.

W.R.D. Fairbairn ble særlig sentral for utviklingen av objektreasjonstenkningen. Han bodde i Edinburgh. Der kunne han fordype seg i sin kliniske praksis og utvikle sin tenkning i fred for de sterkt konflikthylte og nokså belastende frontene i den britiske foreningen i London.

En grunnleggende innsikt som har blitt stående etter Fairbairn, er at mennesket ikke drives av behov for å tilfredsstille drifter, men av *relasjonsbehov* (1952). Fairbairn forkastet dermed Freuds driftsmodell, og med det også dødsdriften som indre motivasjonskraft. Han mente at barnet *identifiserer seg* alltid med sine foreldre, også når de er onde og omsorgssviktende, og tar dem inn i seg som indre objektreasjoner. De samme fenomenene som postkleinianerne ser som uttrykk for dødsdrift, ville Fairbairn beskrive som uttrykk for at de tidlige negative relasjonserfaringene med mor og far er blitt internalisert. På denne måten har de tatt bolig i psyken og blitt til indre onde objekter som regjerer og herjer («tilbakekomsten av det onde objekt»), og som leves ut i samspill med andre.

Vi har en stor motstand mot å tenke at vi alle kan ha potensialet i oss for å begå grusomheter

Fairbairn så for seg psyken som strukturert som *et nettverk av internaliserte relasjoner* med omsorgspersonene (Harding, 2006). Det Freud kalte repetisjonstvungen, og som brakte ham til å postulere dødsdriften som forklaringsmodell, forklarer Fairbairn som uttrykk for masochistiske relasjoner med internaliserte onde objekter. Et sadistisk forhold til et ondt objekt som er internalisert, representerer ifølge Fairbairn tilsynekomsten av det Freud beskrev som dødsdrift, men beskrevet som indre objektreasjoner.

Fairbairn skriver at barnet opplever relasjoner til onde objekter (foreldrene) ikke bare som uutholdelige, men skamfulle. Han forklarer dette gjennom identifikasjonsprosessene i barndommen: Når foreldrene svikter, vil barnet også føle seg som dårlig. Selv om barnet ønsker å komme bort fra de onde foreldrene, kan hun ikke komme seg unna. De tvinger seg på henne, de har makt over henne, og hun er avhengig av dem. Barnet vil heller være slem/ond enn at objektene rundt er det, og vil gjerne beskytte dem. Barnet blir på en måte «besatt» av de indre onde objektrepresentasjonene.

Ut fra Fairbairn og objektreasjonstenkningen kan vi si at kilden til destruktivitet i oss er avtrykk i psyken fra vonde opplevelser i barndommen. Det er disse avtrykkene som skaper grunnlaget for det vi ser av ødeleggende handlinger, rettet innover eller utover.

På 80-tallet ble objektrelasjonsteorien dominerende. I dag tenker de fleste psykoanalytikere – på samme måte som Fairbairn – at *relasjonsbehov* er våre primære behov. Behovet for trygghet, selvbekreftelse og fellesskap er det grunnleggende (Gullestad & Killingmo, 2005). Og «relasjoner til andre mennesker (objekter) har prioritet som motiv fremfor utladning av driftsspenning» (s. 42).

Psykoanalytikeren Bowlby og utviklingspsykologen Mary D. Ainsworths empiriske studier av tilknytning, separasjon, tap og tilknytningsmønstre har også fått fornyet aktualitet og interesse (Ainsworth, 2015; Bowlby, 1969). Tilknytningsteoretikere ser barnets internaliserte foreldre-erfaringer som indre arbeidsmodeller for relasjoner (Harding, 2006). Barnet har behov for trygge og forutsigbare foreldre for å utvikle en positiv forventning til seg selv og andre. Trygg tilknytning er også en forutsetning for at barnet utvikler rimelig god affektregulering og toleranse, impuls kontroll, empati, mentaliseringsevne (Fonagy, 2001; Fonagy et al., 2004) og interpersonlig kompetanse (Harding, 2006; Renn, 2006). Barnet trenger foreldres empatiske innlevelse og en trygg tilknytning for å utvikle et psykisk sunt fungerende selv. Evnen til å regulere våre følelsesmessige reaksjoner er ikke medfødt, men utvikles gjennom det dyadiske reguleringssystemet mellom foreldre og barn (Fonagy et al., 2004, s. 37). Når dette reguleringssystemet fungerer godt, vil omsorgspersonene være der og reetablere likevekt når barnet blir stresset eller overvældes av følelser. Barnet utvikler da en forventning om at det kan søke til foreldrene når det kjenner seg redd eller overvældet. Disse erfaringene blir til indre representasjoner som kan tas i bruk senere i livet når behovet melder seg.

De fleste psykoanalytikere vil altså i dag se det som overflødig å forklare destruktivitet som resultat av en indre kraft (dødsdrift) som presser seg på. Det er tilstrekkelig (som Fairbairn) å knytte destruktivitet til alvorlige barndomstraumer som pasienten har opplevd. Når foreldre, som barnet er helt avhengig av, skaper alvorlige frustrasjoner i barnet, vil det utvikle psykopatologiske strukturer som motarbeider selvet, livet og relasjoner til andre mennesker. Destruktivitet mot det gode objektet vil være et biprodukt av traumet (De Masi, 2015). Noen vektlegger dessuten at mangelfull utvikling av *overjeget* er en avgjørende faktor for om en person utvikler ondskap og destruktivitet (Aragno, 2014, s. 269), og viser til ulike oppdragelsesmønstre som fremmer et malignt overjeg.

Den relasjonelle vendingen som psykoanalysen har vært gjennom siden Freuds tid, resulterte også i at det *relasjonelle samspillet* mellom behandler og pasient ble viktig i behandlingen. Begreper som for eksempel motoverføring, intersubjektivitet og utlevelse («enactment») har blitt sentrale for å få hjelp til å forstå dette samspillet. Blir destruktive mønstre tydelige i et behandlingsforløp, bør behandler vurdere om hun selv bidrar til å skape, forsterke eller opprettholde dem. Denne inkluderingen av relasjonen representerer det som betegnes som en dreining fra én-persons- til to-personspsykologi.

La oss etter denne gjennomgangen av teori om destruktivitet gå tilbake til Petter, og bruke noen sentrale sider av teorien til å forstå ham.

Hvordan forstå Petters destruktive atferd

På første side i dette essayet beskrives altså den unge mannen Petter, som gjentatte ganger forsøkte å ta livet sitt. Imidlertid passet han på ikke å fullbyrde selvmordet. Han ville plage foreldrene, som straff for at de hadde sviktet ham grovt i oppveksten. Petter var enebarn, og beskrev en oppvekst preget av en alkoholisert og voldelig far som mishandlet ham både fysisk og psykisk. Mor var tablettmisbruker, og hun dro ofte sin vei når far hadde sine «runder», og lot Petter være igjen alene med far. Petter var drevet av å hevne seg på sine foreldre og brukte seg selv som middel for å straffe dem.

Objektrelasjonsperspektivet kan bidra til å forstå Petters suicidale handlinger. Der betraktes psyken som strukturert som *et nettverk av internaliserte relasjoner* med omsorgspersonene. Det er slående at Petter utsatte sine foreldre nettopp for det han selv hadde opplevd. For å håndtere den overveldende erfaringen med far har Petter *identifisert seg med aggressor* (faren) (Freud, 1936/1966; Harding, 2006). Han har ikke bare minneavtrykket av seg selv som et barn med angst, avmakt, sorg, innestengte sinne og fortvilelse, men også av faren som utøvde makt, vold og sadisme overfor ham. Nå var det hans foreldre, særlig far, som skulle kjenne på den samme skrekken som han kjente som barn. Petter gjør sin erfaring av passiv hjelpeløshet om til aktivitet, drevet av hevnløst. Selvmordshandlingene er en repetisjon av et relasjons-scenarior, med reversering av rollene. I et slikt perspektiv er det Petters erfaringer med omsorgsviktende foreldre som har festet seg i ham, og som driver destruktiviteten.

Sporene av de internaliserte foreldrerelasjonene kommer til uttrykk hos Petter som sadomasochistisk utagering både innover og utover. På den ene siden utsetter Petter seg selv for gjentagende angrep fra forfølgende *indre* objekter, som kommer til uttrykk ved at han i timene er vekslende nedverdigende, hånende og aggressiv overfor seg selv. Han kjente mye skam. Det kan sees som en gjentakelse av fars angrep på ham. På den andre siden agerte han ut for å plage foreldrene. Han var både offer og bøddel.

Vi kan lett betrakte Petters handlingsmønster utelukkende som destruktivt for ham. Men da mister vi av syne at disse mønstrene også er hans løsningsforsøk. Det er til og med mulig å forstå dem som noe som holder ham i live, eller hindrer ham i å utagere mer fysisk alvorlig overfor andre. Mange kan også oppfatte for eksempel sadomasochistisk praksis utelukkende som uttrykk for selvdestruktivitet. Men da overser man at målet med å påføre eller la seg bli påført fysisk smerte er å redusere den psykiske smerten eller konflikten ved å gjennomføre de seksualiserte ritualene (Royston, 2006). I møte med destruktive handlingsmønstre er det i dette perspektivet viktig å ha øynene åpne for hvilken funksjon de kan tjene. Dette kan imidlertid ofte kun ses retrospektivt i de vellykkede behandlingene, når destruktive mønstre blekner (Royston 2006).

Petter hadde i sin oppvekst jevnlig vært utsatt for og vært vitne til vold, og vært prisgitt uforutsigbare og upålitelige voksne. Det hadde ikke vært noen voksne der som han kunne støtte seg til for å mildne sin angst, sinne, tristhet, overveldelse og forvirring. Ved en slik utrygg tilknytning, ble hans evne til affektregulering, empati og selvrefleksjon alvorlig forstyrret. Petters løsning på disse manglene i ham selv ble å handle destruktivt.

La oss så betrakte Petters selvmordsfantasier og -handlinger med *dødsdriften* som bakteppe. Petter uttrykte at han lengtet sterkt etter døden. Han så for seg at han da endelig ville få ro. En tilstand uten indre spenninger. Han opplevde at rundene med selvmordsforsøk ga ham en slik forløsende følelse etterpå, han kjente en psykisk avspenning, som om han var levende død. Vi kan se at Petters beskrivelse her ligger nær det Freud skildrer som den paradoksale nytelsen enkelte opplever i «negasjonen av alle begjær/ønsker» – nirvana. På bakgrunn av Petters store vansker med å regulere indre smertefulle tilstander var selvmordsforsøkene en forlokkende og befriende handling som han tidlig hadde erfart fikk ham nettopp ned i en tilstand av «ingenting».

Som beskrevet tidligere i dette essayet, bruker André Green dødsdriften – «the negative» – som en samlebetegnelse på psykiske prosesser i oss som bidrar til oppløsning – frakobling i relasjoner, frakobling til oss selv, og fragmentering av våre opplevelser – for å slippe å kjenne og se det vi ikke holder ut. På denne måten kan vi oppnå *indre ro*. Vi kan gjenkjenne Greens «the negative» i Petters fungering på flere plan. For eksempel var det slående at han i løpet av behandlingen vekslet mellom konstruktive handlinger og beslutninger, der han søkte mot andre mennesker og kjente håp for seg

selv, til destruktive motpoler der han brøt all kontakt med andre, reduserte seg selv til ingenting, og hensatte seg i en tilstand der han lå hele dagen i leiligheten med gardinene for i en slags sløv intethet.³

La oss nå gå tilbake til en diskusjon av de ulike teoretiske perspektivene.

Dødsdrift som nødvendig fiksjon

Freuds dødsdriftheori tilhører hans metateori – en overordnet abstrahert konstruksjon utledet fra det kliniske. Ifølge Freud kan dødsdriften ikke observeres direkte; vi ser kun sporene av dens eventuelle eksistens. I dag vil de fleste oppleve veien fra Freuds metateori til de observerbare fenomenene – de kliniske problemstillingene vi står i – som for fjern og lang.

Freuds dødsdriftbegrep har skapt heftige diskusjoner i fagmiljøet, både historisk og helt opp til vår tid. Mange psykoanalytikere har som Fairbairn og «the middle group» forlatt Freuds driftsteori helt, og særlig betraktet hans dødsdriftbegrep som spekulativt (Quinodoz, 2005). Drift som forklaring på hva som motiverer oss, har blitt sett som uttrykk for en reduksjonistisk forståelse av mennesket som et lukket system, der omverdenen og relasjoner kommer i bakgrunnen.

Dødsdriftbegrepet har altså generert opphetede diskusjoner for og imot, men også ført til en stor mengde publikasjoner og videreutvikling av mer grunnleggende forståelse og tenkning. Det kan på denne bakgrunn samtidig oppleves som fremmed at dødsdriftbegrepet drøftes i en artikkel om destruktivitet i vår tid – i 2018. Er ikke dødsdriftbegrepet for lengst og for godt forkastet og begravet? For de fleste er det nok det. Allikevel er det slik at de kliniske fenomenene som beskrives, for eksempel av postkleinianerne og av André Green, er fenomener som vi møter som behandlere når vi arbeider med mennesker intensivt og over lengre tid. Både pasient og behandler erfarer disse psykiske prosessene som ødeleggende for endring, og vi strever fortsatt med å forstå og arbeide med dem slik at det blir en positiv bevegelse.

I nyere psykoanalyse er det primært postkleinianske teoretikere som fortsatt betrakter dødsdriften som en underliggende kraft bak destruktivitet. Men også de betrakter dødsdriften mindre som *biologisk* basert, og i større grad som en *psykisk* kraft som forhindrer eller står i opposisjon til liv og utvikling. I psykoanalysen i dag er det barnets traumer og omsorgssvikt som i hovedsak ses som kilden til destruktivitet. Gjennom objektrelasjonsteorien vektlegges miljøet – det relasjonelle samspillet med omsorgspersonene – som det som danner grunnlaget for selvødeleggende mønstre i barnet og senere i den voksne.

Gjennom objektrelasjonsteorien vektlegges miljøet – det relasjonelle samspillet med omsorgspersonene – som det som danner grunnlaget for selvødeleggende mønstre i barnet og senere i den voksne

Temaet om bakgrunnen for menneskets destruktivitet strekker seg utover psykoanalysen. Det berører hva vi dypest sett tenker er vår natur. Det er på den ene siden forskjellen mellom synet på mennesket som i utgangspunktet godt, men som blir skapt om til ondt og ødeleggende gjennom negative og frustrerende erfaringer. Og på den andre siden mennesket som født med onde krefter, klar til å leve dette ut, og der miljøet og samfunnet må bidra til å demme opp for dette. Det dreier seg med andre ord om det gamle og evige spørsmålet: født sånn eller blitt sånn? Ettersom alle barn fra første

³. Behandlingsprosessen vil ikke beskrives nærmere her. Det kliniske eksempelet er brukt for å gi figur/grunn til objektrelasjonell og tilknytningsteoretisk forståelse av destruktivitet.

stund uunnåelig møter frustrasjon, vil det nær sagt være empirisk umulig endelig å avgjøre et slikt spørsmål. Spørsmålet er allikevel interessant. Det er en del av hvilket syn på menneskets natur som ligger implisitt under og preger vår tenkning.

Disse problemstillingene er gamle. Filosofien har lang tradisjon for å arbeide med å forstå det destruktive og det onde. I sin bok *Ondskapens filosofi* drøfter Svendsen (2013, s. 74) hvordan den kristne tradisjonen oppfatter mennesket som iboende ondt, og at filosofene Machiavelli og Hobbes følger opp denne augustinske arven. Hobbes mener for eksempel at alle mennesker er født onde. Dette synet ligger bak hans politiske filosofi, hvordan et samfunn må legges opp for å forhindre at det onde og destruktive får overtak. På den annen side finner vi i filosofien tradisjon for det motsatte: at mennesket ses som grunnleggende godt, men at vi blir onde gjennom møtet med sivilisasjonen (Rousseau, referert i Svenden, 2013, s. 75).

Gjennomgangen av psykoanalytisk tenkning om destruktivitet i dette fagessayet viser en dreining mot at vår destruktivitet i hovedsak ses som produkt av miljøet. Freuds dødsdriftbegrep bygger tydelig på det motsatte: at vi er født med en dødgjørende kraft i oss, som må balanseres av andre krefter i oss.

Ser vi oss rundt i verden, er det helt åpenbart at mennesket kan utøve alvorlig ødeleggelse overfor seg selv og andre. Og vi ser samtidig det helt motsatte: gode handlinger overfor andre og selvivaretagende handlinger. Vi vet også at de fleste mennesker sannsynligvis vil kunne begå destruktive handlinger gitt spesielle nok omstendigheter. Varvin (2005) har for eksempel utforsket grunnlaget for at mennesket kan ty til alvorlig vold og grusomheter i politiske og religiøse konflikter. Han viser blant annet til at teori fra offerpsykologi, gruppeprosesser og utvikling av regressive gruppeidentiteter er sentrale for å forstå hvorfor noen utøver grusomheter og destruktive handlinger overfor andre.

Vi har en stor motstand mot å tenke at vi alle kan ha potensialet i oss for å begå grusomheter. C. Frank (2015) viser til at det i Tyskland etter 2. verdenskrig skjedde en reaksjonsdannelse når det gjelder bevisstheten om den aggressive og potensielt ødeleggende kraften i mennesket som manifesterte seg så tydelig i krigen. I det psykoanalytiske miljøet i Tyskland kom dette til uttrykk ved at drøftelse av Freuds dødsdrift nærmest var helt fraværende i flere tiår etter Holocaust. Det var først da tyskerne kunne tenke om «Hitler i oss», at destruktivitet som tema ble drøftet i offentligheten og i det psykoanalytiske miljøet i Tyskland. Det er en parallell her til den offentlige debatten som foregikk etter 22. juli 2011. Skal gjerningsmannen betraktes som syk uten tilknytning til «oss andre», eller er han frisk? Hvis han skal betraktes som frisk, og begår slike bestialske handlinger, hva med oss selv? Har vi alle potensialet for ondskap og destruktivitet?

Taler dette for at vi allikevel bør beholde dødsdriftbegrepet, slik at vi ikke glemmer vår mulige iboende kapasitet for selvødeleggelse, aggresjon, hat, hevn, vold og grusomheter? Eller bør det nå forkastes en gang for alle? Kan Freud med dødsdriftbegrepet ha sørget for at vi ikke mister av syne nettopp dette (Black 2001), selv om mange tenker at Freud tok feil i sin forståelse av bakgrunnen for aggresjon og destruktivitet?

Teorien om dødsdriften er så vidt omdiskutert og kontroversiell at både begrepet og teorien i dag har liten faglig og allmenn forklaringskraft i å forstå motivasjonen bak menneskelig destruktivitet. Robert Royston (2006) uttrykker det slik: Som *teoretisk* begrep bør den avvises, men i den kliniske praksis bør den likevel gis plass som en *metafor*. «Dødsdriften er en nødvendig fiksjon» (s. 36, min oversettelse og utheving). Og kanskje kan Freuds dødsdriftbegrep i beste fall fungere som en påminnelse om at vi har et opprinnelig potensial for destruksjon, en tendens i menneskesinnet som trolig ikke fullt ut kan forklares bare med miljøet. Noe som er nedfelt i oss, og som kan komme ut som stille eller mer voldelig destruksjon, innover eller utover, gitt oppvekst eller gitt den politiske

situasjonen vi lever under. Dødsdriften kan minne oss på at det er en rest tilbake som miljøet kan aktivere, men kanskje ikke fullt ut forklare.

Referanser

- Ainsworth, M.D.S., Blehar, M., Waters, E. & Walls, S. (2015). *Patterns of Attachment: A Psychological Study of the Strange Situation*. London: Psychology Press & Routledge Classic Editions.
- Aragno, A. (2014). The Roots of Evil: A Psychoanalytic Inquiry. *Psychoanalytic Review*, 101 (2) 249–288.
- Bell, D.L. (2015). The death drive: Phenomenological perspectives in contemporary Kleinian theory. *International Journal of Psychoanalysis*, 96, 411–423.
- Black, D. M. (2001). Mapping a Detour: Why did Freud Speak of a Death Drive? *British Journal of Psychotherapy*, 18(2), 185–198.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and Loss*. Vol. 1: *Attachment*. New York: Basic Books. Tavistock Institute.
- Caper, R. (2000). *Immaterial Facts. Freud's discovery of psychic reality and Klein's development of his work*. London: Routledge.
- Fairbairn, W.R.D. (1952). *Psychoanalytic Studies of the Personality*. London: Routledge, Tavistock.
- Fonagy, P. (2001). *Attachment Theory and Psychoanalysis*. London: Karnac Books.
- Fonagy, P. Gergely, G., Jurist, E.L., & Target, M. (2004). *Affect regulation, Mentalization, and the Development of the Self*. London: Karnac Books.
- Frank, C. (2015). On the reception of the concept of the death drive in Germany: expressing and resisting an «evil principle»? *International Journal of Psychoanalysis*, 96, 425–444.
- Freud, A. (1966) *The Ego and The Mechanisms of Defence*. London: Karnac Books. (Første gang publisert i 1936).
- Freud, S. (1953). Three Essays on the Theory of Sexuality. I J. Strachey (red. og overs.) *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (vol 7, 123–243). London: The Hogarth Press. (Første gang publisert i 1905.)
- Freud, S. (1955). Analysis of a Phobia in a Five-Year-Old Boy. I J. Strachey (red. og overs.) *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (vol 10, 3–148). London: The Hogarth Press. (Første gang publisert i 1909.)
- Freud, S. (1955). Beyond the Pleasure Principle. I J. Strachey (red. og overs.) *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (vol 18. 7–64. London: The Hogarth Press. (Første gang publisert i 1920.)
- Freud, S., (1964), Civilization and its Discontents. I J. Strachey (red. og overs.) *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (vol 21, 57–145. London: The Hogarth Press. (Første gang publisert i 1929/1930.)
- Fromm, E. (1973). *The Anatomy of Human Destructiveness*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Green, A. (1999). *The Work of the Negative*. London: Free Association Books.
- Gullestad, S.E. (2013). Ideological Destructiveness: A Psychoanalytic Perspective on the Massacre of July 22, 2011. *DIVISION/REVIEW*, 7, 29–36.
- Gullestad, S.E. & Killingmo, B. (2005). *Underteksten. Psykoanalytisk terapi i praksis*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Harding, C. (2006). Making sense of aggression, destructiveness and violence. I C. Harding C. (red.), *Aggression and Destructiveness* (s. 3–22). *Psychoanalytic Perspectives*. London: Routledge.
- Hinshelwood, R.D. (1989). *A Dictionary of Kleinian Thought*. London: Free Association Books.

- Høydahl, K. (2012). Explaining the inexplicable. Thoughts on Thanatos in light of the terrorist actions of 22 July 2011 and Ikonen and Recharadt's theory of the death drive. *Scandinavian Psychoanalytic Review*, 35, 58–65.
- Klein, M. (1933/1998). Development of conscience in the child. I *Melanie Klein. Love, Guilt and Reparation – and other works 1921–1945*. London: The Hogarth Press.
- Land, L. (1991). Thanatos: The Drive without a Name: The Development of the Concept of the Death Drive in Freud's Writings. *Scandinavian Psychoanalytic Review*, 14, 60–80.
- Laplanche, J. & Pontalis J.-B. (1973). *The language of psychoanalysis*. London: Karnac Books.
- Masi, F. De. (2015). Is the concept of the death drive still useful in the clinical field? *International Journal of Psychoanalysis*, 96, 445–458.
- Quinodoz, J.-M. (2005). *Reading Freud. A Chronological Exploration of Freud's Writings*. London: Routledge.
- Renn, P. (2006). Attachment, trauma and violence: understanding destructiveness from an attachment perspective. I C. Harding (red.), *Aggression and Destructiveness. Psychoanalytic Perspectives* (s. 59–78). London: Routledge.
- Royston, R. (2006). Destructiveness: revenge, dysfunction or constitutional evil? I C. Harding (red.), *Aggression and Destructiveness. Psychoanalytic Perspectives* (s. 23–37). London: Routledge.
- Segal, H. (1993). On the Clinical Usefulness of the Concept of Death Instinct. *International Journal of Psychoanalysis*, 74, 55–61.
- Svendsen, L.Fr.H. (2013). *Ondskapens filosofi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Varvin, S. (2005). Humiliation and the victim identity in conditions of political and violent conflict. *Scandinavian Psychoanalytic Review*, 28(1), 40–49.
- Weininger, O. (1996). *Being and Not Being. Clinical Applications of the Death Instinct*. London: Karnac Books.